

Kampen for Alvoret - De radikale foreningene i Nordlia, Østre Toten

av Trond Nygård

I boka "Kirkebygging og anna samfunnsbygging" (2003) studerer forfatteren blant annet foreningslivet i Nordlia i Østre Toten. En av foreningene var Nordliens arbeiderforening, som det nå har kommet fram nytt kildemateriale om. I denne artikkelen drøfter Trond Nygård også om virksomheten til de andre arbeiderforeningene på Toten må studeres mer inngående. Både eksisterende faghistoriske litteratur og primærkilder kan utnyttes bedre. Det viser seg for eksempel at de første arbeiderforeningene feilaktig har blitt knytta til Johan Castberg, og ikke til husmannsforkjemperen Sjur Fedje fra Gausdal. Foreningenes indre liv er også et poeng i denne artikkelen – spesielt konflikten mellom de som så på laga som arenaer for atspredelse og tidtrøyte, og de som VILLE noe med arbeidet. En illustrert utgave av artikkelen er trykt i årbok for Mjøsmuseet 2007.

Innsenderen H. var ikke særlig imponert over virksomheten til Nordliens arbeiderforening. I et innlegg i Samhold i januar 1887 skriver han: ”

”Nordliens arbeiderforening, som S. Fedje stiftede under sin foredragsreise paa Toten 1885, maa nu ansees for hensovet efter et kort og daadløst liv. Som bestyrelse har hele tiden fungeret den først valgte, bestaaende af: Sagfører Brager, skolelærer O. J. Berg, skrædder Hans Olsby, kasserer: gaardbruger Hans Jørgenseth. Nyt valg af bestyrelse har ikke været foretaget. Foreningens virke har indskrænket sig til et par saakaldte diskussions-møder – ialfaldt tillyst og benævnt saadant; men navnet skjæmmer ingen, sa gutten, da folk kaldte ham ”tjuv”; vort opblandete kaudervælsk er som sidestykke rig paa saadanne vildledende betegnelser – men noget ordskifte som er værd at nævne som saadant, kom ikke istand, skjønt sagf. Brager med vanlig veltalenhed foredrog den bestaaende husmandslov m.m. Medlemmene lod til å ha mer lyst til at more sig end at samtale om alvorlige emner, og denne lyst fik de tilfredsstillt i de senere møder; det hele indskrænkedes sig da til dans og en erlæggelse af en 25 øres adgangspenge.”¹

H.s innlegg innebærer korreks til flere. Først og fremst til medlemmene av arbeiderforeninga, som var ”hensovet efter et kort og daadløst liv”. Det vesle livet som ble levd, var ”indskrænket” til dans og forlystelse. Men korreksen er også til oss som har skrevet om arbeiderforeningene. Sjøl mangla jeg gode kilder om Nordliens arbeiderforening da jeg skreiv boka ”Kirkebygging og anna samfunnsbygging”, og jeg fant ikke belegg for at foreninga var stifta før i 1887.² Nå er det 1885 som må spikres som stiftelsesåret, og forskjellen mellom de to åra er ingen fillesak, fordi foreninga nå må knyttes til ”S. Fedje”, arbeiderforkjemperen Sjur Fedje fra Gausdal.

Også John Aage Gjestrums analyser av arbeiderforeningene på Toten må revurderes noe. De tidlige arbeiderforeningene i Toten-distriktet forbindes gjerne med sakfører og seinere sorenskriver Johan Castberg. I sin artikkel om Hoff arbeidersamfunn, som ble oppført i 1890, skriver John Aage Gjestrum at ”Det var Johan Castberg som utløste den politiske interesse hos store grupper av befolkningen her i distriktet.”³

At arbeiderforeningene ikke var egentlige politiske foreninger, kommer fram i H.s innlegg, og slik har kanskje Gjestrum rett. Men *strukturen* var på plass, foreningene var stifta, før Castberg kom til mjøsområdet.

H. skriver altså at det var Sjur Fedje som starta opp arbeiderforeninga i Nordlia. Sjur Fedje var opprinnelig sogning, men kom som nyutdanna lærer til Gausdal i 1875. Han kom her i nær kontakt med det rike folkehøgskolemiljøet på Vonheim, som Bjørnstjerne Bjørnson også ble en del av i 1877, da han kjøpte Aulestad. Fedje ble sterkt engasjert i husmennesenes kår. Han starta avisa Husmanden og reiste rundt på østlandsbygdene for å studere husmennesenes kår og starte arbeiderforeninger.⁴

Den som har studert Fedjes arbeiderforeninger mest inngående, er historikeren Ingebjørg Nordtorp. I sin hovedoppgave fra 1973 skriver hun også noe om dannelsen av foreninger på Vestopplanda. I innlegget til H. får vi vite at Fedje var i Toten-området i 1885, og da stifta han ifølge Nordtorp blant anna arbeiderforeningene Hoff og Vardal (Vardal Arbeidspareforening) samt flere foreninger på Hadeland og i Valdres.⁵ I 1890 var også ei arbeiderforening i Redalen medlem av fellesforeninga for arbeidssamfunn på Opplanda, men det er ikke sikkert at Fedje egentlig sto bak den.⁶

Nordtorp nevner også ei arbeiderforening i Totenvika, Vikens Arbeidssamfund. Hun opplyser ikke når denne ble grunnlagt, men slår fast at den ikke ble stifta av Fedje. I arkivet etter Hoff arbeidssamfunn er det imidlertid bevart tre aksjebrev som var eid av ”Forhenværende Vikens Arbeidssamfund”. Disse er datert 15. april 1889 og gjelder eierskap i huset til Hoff arbeidssamfunn, som da var under oppføring.⁷ At arbeidssamfunnet i Totenvika kalles ”forhenværende”, kan tyde på at laget ikke var i aktivitet, og at enkeltmedlemmer av foreninga hadde gått inn i det større Hoff arbeidssamfunn. Aksjebrevet er betalt av J. Petersborg, som trulig er identisk med Julius Andersen Petersborg (1861-1932).⁸

Uansett kaster dette nytt lys over det tidlige foreningslivet i Totenvika. I bygdeboka skriver Svein Erik Ødegaard at Vikens arbeiderforening ble stifta i 1900,⁹ noe som sikkert er korrekt. Men det var altså ikke den *første* arbeiderforeninga i det bygdelaget. Det opprinnelige Vikens Arbeidssamfund ser ut til å ha blitt nedlagt etter et ”kort og daadløst liv”, noe som gjorde at foreninga av 1900 ble oppfatta som ny.

Fedjes praksis

Nordtorp skriver også en del om hvordan Fedjes virksomhet foregikk reint konkret. Vi veit ikke sikkert om det foregikk akkurat på samme måten på Toten-bygdene, men Nordtorp skisserer et typisk hendelsesforløp, basert på Fedjes besøk i Hedmark sommeren 1884: ”

”Han kom i kontakt med folk ved å snakke til alle han møtte på veien og ved å oppsøke folk ute på jordene. Når han ville tale til dem om problemene deres, slo han opp skrevne bekjentgjørelser på grunder og veistolper, med opplysning om på hvilket sted og til hvilket klokkeslett de skulle møte frem. Stedet hvor han skulle tale, kunne være et veikryss eller et gårdstun.”

I Nordbygda i Stange var det ifølge avisreferater møtt fram et par hundre mennesker på garden Petlund, nesten ingen gardbrukere, men mange mannlige landarbeidere. ”Størstedelen kom etter rykter”, uten tidligere å ha hørt Fedje holde foredrag om arbeidssaken. Nordtorp mener at sjølve stiftelsen av arbeiderforeninger ofte foregikk etter at Fedje hadde holdt sine foredrag.¹⁰

Stemmerettsspørsmålet – ”myrmennene”

H. anså foreninga i Nordlia som ”hensovet”, men litt liv var det ennå i 1888. I mars det året sto igjen politikk på dagsordenen, og følgende annonse ble rykka inn i Samhold:

Nordliens arbeiderforening, østre Toten, indbyder til et frit diskussionsmøde i foreningens lokale paa Fauchald søndag den 4de marts førstk. kl. 5 efterm.

Som diskussionsemner er opstillet:

1) *Beskyttelsestold*

2) *Stemmeretspørsmålet*

Redaktør Enger er anmodet om at holde det indledende foredrag om beskyttelsestold.

I diskussionen har for øvrig lovet at deltage d'hr. Lærere Weflen¹¹, Kubberud og Skolmen samt inkassator Stensvold.

Bagefter holder muligens skolebestyrer Per Jukvam et historisk foredrag.¹²

Som sak 2 var altså stemmerettsspørsmålet oppført, og det er dette vi nå skal se litt nærmere på. I 1885 ble krav om alminnelig stemmerett en del av De forenede Arbeidersamfunds program, og de pressa også moderpartiet Venstre til å programfeste denne saken i 1888.

Fram til 1898, da alminnelig stemmerett for menn ble innført, var retten til å stemme for en stor del knytta til fast eiendom. Eiere av særskilt matrikulert jord hadde stemmerett uansett hvor stor eiendommen var. Dette skapte det såkalte myrmannsvesenet, som innebar at verdiløse jordparseller ble solgt til menn på jakt etter stemmerett.¹³

Nettopp fra Faulkal, der Nordlias arbeidere hadde sitt møtelokale, hadde det blitt fradelt påfallende mange smålapper i 1882. I alt 16 parseller ble solgt for 50 kroner stykket, blant anna til skredder Hans Olsby og lærerne O. J. Berg og M. Kubberud.¹⁴ Både Olsby og Berg var med i styret for arbeiderforeninga,¹⁵ og Kubberud var blant foredragsholderne på Faulkal i 1888.

At det skulle deles fra jord til myrmenn, var sjølsagt avhengig av velvilje fra grunneieren. Gardbrukeren på Ner-Faukal, Nils Faulkald, var trulig engasjert i stemmerettsspørsmålet. I likhet med de fleste mindre og mellomstore bøndene på Toten-bygdene var han etter alt å dømme Venstre-sympatisør. Naboen Hans Jørgenseth satt også i styret for arbeiderforeninga, mens en annen gardbruker i samme skolekrets, Ole Christian Haug, var en av Venstres mest aktive politikere i Nordlia. Kanskje var gardbrukerne i Nordlia mer radikale enn sine kolleger i Nordbygda i Stange, som altså ikke møtte fram for å høre på Fedje?¹⁶

Arbeiderforeningene og det øvrige organisasjonslivet – ”ikke bar fornøyelse?”

H. avslutta sitt innlegg slik:

”Det synes mig at være en skam for Nordliens arbeidere, om deres forening med sit vakre formaal skulde falle helt falle i staver. Nordliens folkeopdragende og gavnlige institutioner forøvrigt lader til at trives og befinde sig særdeles vel.”

De øvrige ”folkeopdragende og gavnlige institutioner” som H. hadde i tankene, var nok skytterlaget Riflen, Nordliens læseforening, Nordliens Hornmusik og muligens også Nordliens spare- og laaneindrætning. Disse var alle Venstre-vennlige; drivkrafta bak Riflen, Håkon Hermandrud, kalte dem ”frisindede”.¹⁷ I

H. later til å synes at disse foreningene var aktive og dreiv sitt virke etter hans smak. For H. var det viktig at medlemmene arbeidet for *saken*, og han syntes derfor ikke noe om at arbeiderforeningas medlemmer ”lod til å ha mer lyst til at more sig end at samtale om alvorlige emner”.

Rundt ett år før H. skreiv sitt innlegg, fikk også skytterne i Riflen refs, av Hermandrud:

*”I kan da ikke [ha] noget syn for skyttersakens mål og betydning. Hvordan har I opfattet same? Vel ikke bar fornøyelse?”*¹⁸

Alvoret for Hermandrud var knytta til demokratisering av samfunnet. Stemmerettsspørsmålet, som nordlingene diskuterte i 1888, var en viktig side av dette. Samtidig gjaldt det å forsvare Stortinget mot regjeringa og kongen, det som ble kampen for parlamentarismen. Her skulle skytterlaga spille ei politisk rolle, som ”en forskole for vort faste forsvar.”¹⁹

Muntlig tradisjon i Nordlia sier at avholdslosjen også opplevde samme skille mellom seriøse og mindre seriøse medlemmer. De engasjerte losjemedlemmene kalte lokalet sitt for ”Nordliens haap”²⁰, for å illustrere hvilket alvorlig problem de ønska å bekjempe. I 1919 holdt Marie Unneberg ”et varmt og intresant foredrag” om barnelosjearbeidet, som på den tida lå nede i Nordlia. Unneberg hadde imidlertid mer på hjertet: ”Hun fremviste desuten hjerte, lever og nyrer hos et frisk menneske og hos en dranker.”²¹

Dette gjorde nok inntrykk på mange av de frammøtte, men langt fra alle som oppsøkte losjen, var opptatt av de medisinske skadevirkningene av alkohol. Det var mange ungdommer som hang rundt losjelokalet, og det ble også konsumert brennevin. Virkelig moro ble det da de drog en av de eldre losjelederne etter skjegget....²²

Olaf Aagedal er en av landets største kjennere av bedehuskulturen. Han skiller mellom de som satt på galleriet og de som satt nede i sjølve salen – dette var skillet mellom de passive og de aktive. Dette er samme konfliktlinje som gikk igjen i Nordlia mellom de som var ideologisk overbevist om saken og de som bare ville være ”der det skjedde noe”. I mangel av alternativer hang ungdommen der det var folk som samla seg.²³

Avslutning og epilog

Arbeiderforeninga i Nordlia levde ikke et fullt så ”kort og daadløst liv” som innsenderen mente. Også etter møtet i 1888 veit vi at det var aktivitet i laget, sjøl om arbeidet virker å ha ligget nede i perioder. Så seint som i 1906 holdt amtsgartner Moe et foredrag for medlemmene, om ”hagebrugets sjælelige og økonomiske betydning.”²⁴ Det er uvisst om innsenderen H. (som kanskje var identisk med Håkon Hermandrud?) ville ha syntes temaet var alvorlig nok. Rundt 1915 ble de fleste arbeiderne i Nordlia med i den sosialistiske arbeiderbevegelsen. Dette forteller Einar Hermanrud mer om i et intervju med John Aage Gjestrum.²⁵

Protokollene for Nordliens arbeiderforening virker å være tapt. I denne artikkelen har vi sett at det allikevel finnes muligheter for å studere dette lagets virksomhet. Ikke minst avisene er viktige som kilder, da de trykte både meningsinnlegg og annonser. For ei radikal forening som den i Nordlia er vel Venstre-organet Samhold det mest åpenbare stedet å leite. I 1904 starta Arbeiderdemokratenes sin egen avis, Velgeren.

Tidligere har ingen av de lokale historikerne brukt Ingebjørg Nordtorps grundige hovedoppgave om Sjur Fedje. I tillegg til analysen som kan leses i sjølve hovedoppgaven, viser Nordtorp oss videre til primærkilder som bladet Husmanden og Fedjes innberetning til Stortinget om husmennes kår. Her ligger det muligheter for å finne ut enda mer om de tidlige arbeiderforeningene i distriktet.

Min vesle studie er ingen uttømmende beretning om arbeiderforeninga i Nordlia spesielt og foreningslivet på Toten generelt, men den viser litt av potensialet som ligger i eksisterende primærkilder og litteratur. Dette er viktig å utnytte hvis en ikke ser på historieskriving som ”bar fornøyelse”.

Kilder

Avisa Samhold 1887 og 1888.
Intervju med Oskar Bekkelund, 15/2 1995.
Opplandsarkivet, Toten: Gardspakke for Faulkal.
Opplandsarkivet, Toten: TM 0119 (Hoff arbeidernesammfunn), boks V.
Møteprotokoll for Nordliens Haap 1916-1927 (i privat eie).
Skattematrikkelen for 1886.

Litteratur

Engen, Arnfinn: "Sjur Fedje", i *Norsk biografisk leksikon*, Oslo 2001.
Gjestrum, John Aage: "Hoff Arbeidernesammfunn", i årboka *Toten* 1984, s. 115-117.
Hagemann, Gro: *Det moderne gjennombrudd: 1870-1905 (Aschehougs Norgeshistorie bind 9)*, Oslo 1997.
Nordtorp, Ingebjørg: *Sjur Fedje: landarbeiderforeningene 1883-1888 og bladet Husmanden*, hovedoppgave i historie, UiO 1973.
Nygård, Trond: *Kirkebygging og anna samfunnsbygging*, Oslo 2003.
Ødegaard, Svein Erik: *Totens bygdebok bind IV*, Bøverbru 1984.
Aagedal, Olaf: *Bedehusfolket – ein studie av bedehuskultur i tre bygder på 1980- og 1990-tallet*, Trondheim 2003.

Noter

¹¹ *Samhold*, tirsdag 4. januar 1887.

² Nygård 2003, s. 63.

³ Gjestrum 1984, s. 115.

⁴ For en kortfatta biografi om Fedje, se Engen 2001.

⁵ Nordtorp 1973, s. 109.

⁶ Nordtorp 1973, s. 119.

⁷ TM 0119, boks V.

⁸ Ødegaard 1984, s. 421.

⁹ Ødegaard 1984, s. 330. Ødegaard bygger på TM 0091, arkivet etter Vikens arbeiderforening (1900-1915).

¹⁰ Nordtorp 1973, s. 9-10.

¹¹ Lærer Weflen skulle bli en av de mest framtrepende arbeiderdemokratene på Toten. Han var blant annet ordfører fra 1914 til 1922. Se Totens bygdebok II for biografiske opplysninger om ham og de andre lærerne som er nevnt i artikkelen.

¹² *Samhold*, tirsdag 28. februar 1888.

¹³ Hagemann 1997, s. 192-194.

¹⁴ *Mjøsuseets arkiv*, gardspakke for Faulkal. M. Kubberud var ikke blant de opprinnelige kjøperne i 1882, men 1886-matrikkelen viser ham som eier av bnr. 23, "Nordkap O".

¹⁵ *Samhold*, tirsdag 4. januar 1887.

¹⁶ Les mer om Haug i Nygård 2003.

¹⁷ Nygård 2003, s. 60.

¹⁸ Sst.

¹⁹ Sst.

²⁰ Sst., s. 64.

²¹ Møteprotokoll for losje Nordliens haap 1916-1927, 11. mai 1919.

²² Muntlig opplysning fra Oskar Bekkelund, 15/2 1995. Det ble for øvrig slått hardt ned på medlemmer som hadde brutt avholdsløftet. I losjemøtet den 6/9 1919 "forelaa det klage paa [X] og [Y] for brudd paa avholdsløftet, men samme blev utsat til næste møte for videre undersøkelse" (Møteprotokoll for losje Nordliens haap 1916-1927).

²³ Aagedals mest omfattende verk om bedehuskulturen er trulig "Bedehusfolket – ein studie av bedehuskultur i tre bygder på 1980- og 1990-tallet" (Aagedal 2003).

²⁴ Nygaard 2003, s. 63-64.

²⁵ Mjøsuseets lydbåndarkiv.